

der gebruikte bron kon de schrijver ook de resultaten van Verheydens arbeid op een aantal punten aanvullen of corrigeren. Volkomen nieuw was de ontdekking van het gebeurde te Roborst (bij Oudenaarde) in juli 1543, waar de opvoering van een reformatorisch rederijkersspel op het landgoed van Jan van Utenhove aanleiding gaf tot repressiemaatregelen op grote schaal van de Raad van Vlaanderen (pagina's 275 en volgende). Met het optreden van de beruchte Titelmans zou het aldra ernst worden met de kettervervolging in het graafschap.

Decavele wijst erop dat in de kritische periode der jaren veertig de doperse beweging lijkt terug te glijden 'in de bedding waaruit ze was voortgevloeid', namelijk die van het sacramentarisme (435). Dit is mede een sterk punt in zijn onderzoekingen, te meer waar dit verschijnsel in de noordelijke centra van het anabaptisme zijn parallel vindt. Grondige kennis van zaken brengt hem ook tot de vaststelling dat de heropbloei van het anabaptisme na 1550, evenals de eerste manifestatie ervan in de jaren dertig, uit het Noorden is gekomen - thans via de kring rond Menno Simons en meer dan tevoren via Antwerpen als 'bruggehoofd'. Hoofdfiguur was daarbij de in 1557 in de Scheldestad terechtgestelde Gillis van Aken (over de doperse activiteit te Antwerpen en ook te Gent in deze periode kunnen Noordnederlandse archivalia meer informatie verschaffen dan waarover Decavele nog kon beschikken). Ook in de ontwikkeling der gereformeerde richting, die mede uit de sacramentarische grondstroom was voortgesprongen, zou de metropool Antwerpen in de jaren vijftig trouwens met de zuidelijke Waalse industrie-centra en de Engelse vluchtelingengemeenten een leidende rol vervullen. Met name in het Westkwartier zou de beweging grote afmetingen aannemen omstreeks 1560. De schrijver geeft een indrukwekkende informatie over de personen van meer dan twintig voorgangers die in deze periode in dit roerige industriegebied optraden (pagina's 398 en volgende).

De overvloed van materiaal waarover Decavele de beschikking had, blijkt ook hem toch niet de mogelijkheid te geven opzienbarende uitspraken te doen op het gebied waaraan zijn deel III mede gewijd is, dat der dusgenaamde sociale en professionele structuur in verband met de reformatorische stromingen. Enerzijds is het archiefmateriaal (verhoren en confiscatierekeningen bijvoorbeeld) doorgaans fragmentair juist ten aanzien van deze aspecten, anderzijds blijkt er een betrokkenheid in de religieuze beweging althans van het gereformeerde type bij vrijwel alle maatschappelijke geledingen vanaf de intellectuele elite tot de ontwortelde arbeidersmassa in de industriële centra (588). Een opmerkelijk gegeven is de overwegende verbreiding van het anabaptisme onder andere in de Leiestreek, waar de linnenindustrie was gevestigd (een sluitende verklaring dient zich hiervoor overigens niet aan, pagina's 569 en volgende). Tot simplistische conclusies als die van Kuttner in diens *Het Hongerjaar 1566* komt de auteur dus in geen dele.

In het tekstdeel zijn twee overzichtskaarten opgenomen die de verspreidingsassen van de beide reformatorische hoofdrichtingen in de perioden ± 1521 - ± 1545 en ± 1550 - ± 1565 aangeven. Het deel indices en bijlagen bevat onder andere een lijst van 2793 nieuwgezinden en van ketterij verdachte personen over het gehele tijdvak met alle relevante gegevens (de tabel der terechtgestelden telt 264 namen).

A. F. Mellink

E. O. G. Haitsma Mulier, *Constitutioneel republikanisme en de mythe van Venetië in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Dissertatie GU Amsterdam; Amsterdam: Historisch Seminarium, 1978, 314 blz.).

In deze dissertatie, waarop de auteur aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde, wordt een welkome bijdrage geleverd aan het oplevend debat over en de hernieuwde studie van het vaderlandse politieke denken in de vroeg-moderne periode. De auteur is erin geslaagd aan te tonen dat de Venetiaanse staatsvorm zoals die zich met name gedurende de Renaissance profileerde, en in het bijzonder de bijbehorende deels mythische, deels historisch gefundeerde politieke ideologie (de Venetiaanse mythe), van groter betekenis is geweest voor ons vaderlandse politieke denken dan men tot dusverre aannam.

De mythe van Venetië zoals die vooral in de geschriften van Contarini en Gianotti in de eerste helft van de zestiende eeuw naar voren werd gebracht, had betrekking op voornamelijk twee zaken: de staatsvorm en de ontstaansgeschiedenis van deze vreedzaamste en welvarende stadstaat. Men zag in Venetië de verwezenlijking van de, door onder anderen Polybius, zo geprezen gemengde staatsvorm, een evenwichtige menging van democratische, aristocratische en monarchale elementen. Daarbij vertegenwoordigde de voor het leven gekozen Doge het monarchale element, de Grote Vergadering der patriciërs het democratische en de Senaat het aristocratische element. Deze visie beruiste echter op de premisse dat het patriciaat dat de Grote Vergadering constitueerde, als 'volk' zou gelden en voor de andere inwoners van Venetië een passende status kon worden gevonden. De verdediging van deze premisse was ook om andere redenen geboden: in toenemende mate beklemd tussen Paus en Habsburgers was Venetië er veel aan gelegen haar soevereine autonomie te kunnen bewijzen en af te leiden uit de oorspronkelijke vestiging van de stadstaat door de voorzaten der patriciërs.

Deze omstandigheden 'kleurden' de mythe. De schrijver traceert de verschillende nuanceringen ervan en behandelt vervolgens in kort bestek het lot van de mythe in de Italiaanse (onder andere Paruta, Botero, Boccalini), de Franse (voornamelijk Seyssel en Bodin) en de Engelse literatuur (Milton, Harrington), om vervolgens aan de Nederlandse situatie aandacht te besteden. In drie achtereenvolgende hoofdstukken worden Graswinckel, De la Court en Spinoza behandeld. We kunnen daarin een drietal momenten herkennen.

1. Dirk Graswinckel is van de drie het meest met de mythe verbonden. In een afgewogen betoog weet Haitsma Muiier een overtuigend beeld te presenteren van aanleiding en mogelijke motieven voor Graswinckel's in 1634 verschenen *Libertas Veneta*, een weerlegging van een eerder verschenen aanval op de Venetiaanse mythe. Bij Graswinckel staat de ontstaansgeschiedenis centraal, de staatsvorm speelt nauwelijks een rol, geschreven als het is ter verdediging van de autonomie-aanspraken van Venetië.

2. Met de gemengde staatsvorm - het tweede element uit de mythe - is het echter merkwaardig gesteld. Naast het feit dat al in de zestiende eeuw velen - in Italië en elders - wisten op het feitelijk aristocratische karakter van Venetië, ten gevolge van de afgrenzing van het patriciaat voor nieuwkomers en de toenemende oligarchisering, bleek men ook het ideaal van de gemengde staatsvorm al spoedig heel verschillend te waarderen. Bodin bijvoorbeeld meende dat het strijdig was met ongedeelde soevereiniteit, in Engeland daarentegen sloot deze gedachte goed aan bij de discussie over de constitutionele inperking van de macht van de koning. In de Nederlanden is de situatie tegen verwachting anders dan in Engeland. Hoewel Althusius in zijn mede ter rechtvaardiging van de Nederlandse opstand geschreven *Politica* de gemengde staatsvorm positief waardeert, is zijn bouwwerk toch vooral op de soevereiniteit van het volk gebaseerd en ziet hij in de Venetiaanse staat veeleer een op elkaar afgestemd functioneren van verschillende politieke lichamen dan een gemengde staat in de eigenlijke zin. Deze trek blijkt ook bij De la Court en Spinoza te overheersen. Noch bij Spinoza noch bij de gebroeders De la Court speelt de mythe als zodanig een rol. Venetië's staatsinrichting is slechts één van de bronnen waaruit zij op het praktische vlak

der politieke instellingen ideeën voor hun staatsontwerpen putten.

3. Daardoor staan de hoofdstukken over De la Court en Spinoza - tezamen een derde van het boek - relatief op zichzelf en vormen zij eerder een bijdrage tot de studie van deze denkers dan tot die van de Venetiaanse mythe, echter met dien verstande dat Haitsma Muijer dankzij zijn zorgvuldige analyse van De la Courts geschriften nauwkeurig kan aangeven waar Spinoza op tal van praktische punten politieke instellingen voorstaat die zijn gemodelleerd op het Venetiaanse voorbeeld (of wat hij daarvoor op gezag van De la Court hield). Dat is origineel en belangrijk onderzoek.

Een zekere onevenwichtigheid blijft onmiskenbaar: in eerste instantie een historiografie van de mythe van Venetië, bepaalt het werk zich vervolgens tot een behandeling van één stroming (waarom deze?) in de zeventiende-eeuwse Republiek. Het 'en' in de titel fungeert vooral als nevenschikkend voegwoord. De vraag of de Nederlandse republikeinen de gemeengde staat afwijzen, kan dan ook niet overtuigend gesteld worden. Ook al verleidt de opzet ertoe, de mythe van Venetië was voor hen geen referentiepunt. De la Courts uitgangspunt was individualistisch, centraal stond de vraag hoe individueel en algemeen belang te harmoniseren, hoe de (slechte) eigenschappen van de mens zo te benutten (en niet er tegen optreden, zoals de auteur wil, onder andere pagina 233), dat het algemeen belang gediend zou worden. In dat verband past een ongedeelde soevereiniteit, zij het van procedurele stabiliteitswaarborgen voorzien. Bij Spinoza ligt de situatie al weinig anders in dit opzicht. De staat is voor hem een mechanisme van wilsvorming, de staat is 'als door één wil geleid'. Terecht wijst overigens Haitsma Muijer erop dat hier bij beiden een - wat men nu soms noemt - emancipatoir belang vooropstaat: de staat is er ter bevordering van de *virtus*. De middelen die vereist zijn tot dit doel, zijn echter complex, en verschillend naar landsaard en historische omstandigheden. Om ze te formuleren was een ruimer arsenaal aan historische kennis nodig dan de Venetiaanse stadstaat kon bieden. Het is in deze zin dat mijns inziens schrijvers passage (170) over het empirisme van De la Court gelezen moet worden. Het is echter begrijpelijk en welhaast onvermijdelijk dat in het onderhavige kader een aantal politiek-filosofische overwegingen wat naar de achtergrond zijn gedrongen. Zo meent Haitsma Muijer dat de contract-theorie bij deze auteurs een zeer bescheiden rol speelde. Wat betreft Spinoza is dat aantoonbaar onjuist, schrijvers beroep op het tegenstrijdige karakter van een tweetal citaten (232) faalt, aangezien de context van de tweede uitspraak de onhoudbaarheid van deze interpretatie snel aan het licht brengt. Ook laat de auteur zich door het ietwat onduidelijk gebruik dat De la Court maakt van de term 'passie' verleiden tot eenzelfde slordigheid met betrekking tot deze term in zijn bespreking van Spinoza's opvattingen.

Deze detailkritiek neemt echter niet weg dat Haitsma Muijer zorgvuldig documenterend een belangrijke dimensie van het zeventiende-eeuwse politieke denken heeft blootgelegd. Ook gezien de toenemende buitenlandse belangstelling voor deze materie is het goed te weten dat een Engelstalige handelseditie in voorbereiding is.

H. W. Blom

K. van der Horst, *Inventaire de la correspondance de Caspar Barlaeus (1602-1648)*, (Respublica Literaria Neerlandica nr. 3; Assen: Van Gorcum, 1978, 214 blz., f75,-, ISBN 90 232 1550 8).

In 1976 publiceerde F. F. Blok een studie getiteld *Caspar Barlaeus. From the Correspondence of a Melancholic*, een belangrijke aanvulling op de eind vorige eeuw door J. A.